

RÁTAY CSABA

FENT VOLTAM EGY MAGAS HEGYCSÚCSON

Pápai Istvánné és Győri Klára élete – és a mesélés

„Vándor, Bodrogközön megállj”
Tompa Mihály

E dolgozat a Hagyományok Háza mesemondói tanfolyamán készült, Raffai Judit javasolta azt, hogy egy számunkra kedves táj mesemondójától gyűjtsünk jellegzetes fordulatokat, nyelvi kifejezéseket, szólásokat. Számomra a bodrogközi táj nagyon kedves, Nagy Géza népmesegyűjtővel a nyolcvanas években kapcsolatban voltam, tőle hallottam a helybeli népmesék szépségéről. Meg is ajándékozott „A király virágoskertje” kötetével, amit azóta is megőriztem. Nagyjából azokban az években vásároltam meg a széki népmesékről írt Nagy Olga kötetet is, a Széki Népmeséket, majd Győri Klára életírását. A széki népköltészet nagyon tetszett, de nem mertem azt választani, túlságosan gazdagnak éreztem egy kezdő számára, aki most tanulmányozgat életében először népi epikával kapcsolatos gyűjtéseket, néprajzi gyűjteményeket.

Előbb Pápai Istvánné elérhető meséit olvastam át, a számomra jellegzetesnek tűnő fordulatokat kigyűjtöttem, az életrajzát átnéztem, őt személyesen felkerestem, és egy beszélgetés keretében a korábban közölt életrajzi adatokat pontosítottam, életútjainak szakaszait megismertem és egy hangfelvétel és egy rövid összegzés formájában rögzítettem, majd közben egy 2008-ban publikált, újabb kötetét is átnéztem. Ezek után tanácsalanná váltam, mivel nem is volt elképzelésem arról, hogy Pápainé és a Bodrogköz mesekincse miben különbözik más tájaktól és más mesemondóktól. Egy szűk, néhány személyből álló csoportot is találtam körülötte, akik Emma nénihez az utolsó táltos mesemondót tisztelik, az utóbbi 15-20 évben teljes odaadással támogatták, Pestre költöztették. Az elmúlt hónapban teljesen felháborodtak Emma néni Tündértánc című kötetén, ami szerintük a népmese megcsalása, a szövegromlás példája. Összszavarodtam, nem tudtam hova, kihez forduljak. Emma néni egy életerős, falusi, idős asszony, hát hová tegyem a tőle kapott információkat, a róla szóló híreket? Ki ő? Egy táltos mesemondó, vagy egy asszony, aki leánykorától a mesék közelében, a mesemondáson átszűrve élte a falusi életét, esetleg egy megtévedt, meggyötört öregasszony, aki átkerült egy városi közegbe, egy idősek otthonába, ahol elvesztette korábbi értékeit? Esetleg mindhárom, egy személyben? És ki volt a széki Győri Klára?

KARCSA ÉS A BODROGKÖZ

A Bodrogköz a honfoglalás óta magyarok által lakott táj, a magyarság honfoglalás kori emlékeit több ásatással tárták fel, magának Karcsának a temploma is Árpádkori építmény, a XII. századból. Magát a községet 1281-ben említik először a krónikák, III. Orbán pápa saját fennhatósága alá helyezi a keresztések volt birtokát. A Tisza kiterjedt árterülete szorongatta az itteni településeket évszázadokon keresztül, a falvak lakosságának életmódja, megélhetése is a vizek közelségére, a halászatra, pákászatra, legeltetésre, állattenyésztésre alapozódott. A szűkös, de mindig elérhető megélhetési források biztosították a népesség állandó jelenlétét ebben a tájban, de a tatár és török a falvak jelentős részét elpusztította, majd újra települtek, kizárólag magyar népességgel. A folyók, Tisza és Bodrog XIX. századvégi rendezése alaposan átrajzolta a környéket, a megművelhető szántóföldek területe majdnem tízszeresére nőtt, a legelők, szabadon használható közösségi földek pedig szinte teljesen megszűntek a birtokos nemesség mohósága miatt.

Nemeskéri János antropológus kutatásai nyomán azt mondhatjuk, hogy a négy, nagyobb településbokorból álló bodrogközi településrendszer középpontjában Karcsa és Pácin fontos, jellegzetes szerepet kapott,

mivel a többi település – a bokor tagjai, négy-öt összetartozó falu – zárttságával szemben nemcsak a szomszédos falvakkal, de az egész kiterjedt rendszerrel kapcsolatban volt ez a két falu.

Karcsához tartozott még további öt majorság is, mint Becsked, Biharos, Fábián, Góros és Nyíri tanyák. A pákászat, halászat fokozatos eltűnésével, a földművelés térhódításával a falu lakossága még jobban elszegényedett, a lecsapolt földek, legelők használatából a parasztságot kizárták. Az egyre nagyobb méretű elszegényedés, az endogámia következtében egyre terjedő genetikai károsodások egy nagyon hátrányos helyzetű területté változtatták ezt a régiót. A trianoni diktátum ket-

Ilyés Virág (13 éves, Érd) rajza

té szakította a Bodrogköz, a terület északi felét Szlovákiához csatolták, így a családi, rokonsági kapcsolatokat szétvágták. Borsi, Rákóczi szülőhelye, Nagykövesd vára mind a szlovák oldalra került. A második világháború utáni változások, elsőként a határőr-övezet kialakítása a terület elzártságát növelte, amin csak a hatvanas-hetvenes évek növekvő munkaerő kereslete változtatott és terelte az itt élőket az ipar felé. A férfi lakosság, a fiatalok jelentős része kiáramlott a faluból, időlegesen, vagy véglegesen elszakadt szülőfalujától és családjától.

Új szokások, új divatok, másfajta életmód kezdett terjedni a Bodrogközben, ami elsősorban a családi életet, a generációk egymás közötti kapcsolatát érintette, illetve az idősebb, versenyképtelen generáció magára maradását, tekintélyének elvesztését, szokásaiknak és tudásuknak elértéktelenedését eredményezte.

A falu lakossága kétezer fő körül van az utóbbi évtizedekben, a mesemondók száma az 1960-as években még harminc körül volt, és akkor még voltak olyan házak, ahol összegyűltek a falubeliek meséket hallgatni. Huszár Horvát János, vagy Pápainé szüleinek háza, Páhiék lakása is ilyen hely volt. Meséket nemcsak házaknál, esténként, de a fonóban, munka közben, krumpli szurkálás, válogatás és kukorica fosztás közben is mondtak.

Meséket – ahogyan én most tájékozódni tudtam – Dégh Linda, majd Balassa Iván gyűjtött, de legnagyobb számban a helybeli tanító, Nagy Géza adott ki, ő közölte az UMNGy XX. XXI. kötetében megjelent 151 válogatott népmesét is, amiből 80 tündérmese.

*...ragadványneve
a Jószívű Tündér
volt...*

PÁPAI ISTVÁNNÉ ÉLETÚTJA 1932-TŐL 2008-IG

Szülői ház, gyermekévek, az első házasság: 1932. május 8-án született Karcsán. Apja, eredetileg Pályi József kismemesi származású huszárőrmester volt, Miskolcon. Volt neki egy Pali nevezetű legénye, aki Karcsáról származott és sokat mesélt a falujáról, meg az ottani emberek becsületességéről. Ezért aztán megkérte Palit, hogy szerezzen neki egy feleséget, aki szegénysorú, de szép legyen. Így ismerkedett meg Hornyák Erzsébettel, akivel 1930-ban házasságot kötöttek. Mivel rangján alul házasodott, így családja kitagadta és a huszároktól is leszerelték. Karcsára költöztek, az apa ekkor változtatta meg családnevét Páhira. Emma már megszületett,

kisebb pula volt, amikor anyai nagynénje és annak Amerikában élő férje segítségével szülei házat építettek. Két öccse, Sándor és Tibor, meg a húga, Éva már ott születtek.

Az apa szakmája szerint igen ügyes kezű kovács volt, előbb a Semsey báró intézőjénél, majd később a téészenben dolgozott, de a disznóölés minden fortélyát is kiválóan megtanulta. Ügyes keze és jó természete miatt kedvelték, Páhi sógornak nevezték, hívogatták disznóölésekre is. Az anya varrónő volt, a konyhában mindig voltak akik egy-egy kisebb ruhaigázításra vártak és közben beszélgettek. A szomszéd

házban lakott a Kovács-mama, a falu híres mesemondója, akinek a férje korán meghalt és szívesen töltötte a Páhi családnál az időt. Ilyenkor kértek tőle egy-egy mesét, amit ő nagyon színesen, érdekesen mondott el. Kovács mama ragadványneve a Jószívú Tündér volt, az utolsó kenyerét is odaadta a rászorulóknak.

*...az ÁVH
laktanya előtt álló
katona
megszólította...*

A gyerekek gondját a tágabb család megosztotta, az anyai nagynéni, aki szakácsnő volt az intézőnél, Nyírta nyán, minden nap hozott élelmet és segített a konyhai munkákban. A kisebb testvérek is szívesen hallgatták a meséket, de Emma

volt az, akit hamar megigézett a mesék hallgatása, de a mondása is. Néha átment Kovács mamához, segített neki ebben is, abban is és viszonzásként a Jószívú Tündér mesékkal szórakoztatta őt. Emma szülei is sok imát, történetet és dalokat is ismertek, szívesen danoltak, a templomba nagyanyját mindig elkísérte. Az apa saját családjáról, szüleiről történeteket soha nem mesélt.

A két fiú az apjuk tehetségét örökölte, mindkettő a vasas szakmában helyezkedett el, Sándor Pácinba, Tibor Miskolcra nősült. Éva megbetegedett, hosszú betegeskedés után két árvát hagyott hátra, egyiküket majd Emmáék nevelik.

Karcsán régen hat osztályos iskola volt, Emma szeretett tanulni, jól is végezte az iskolát, majd anyja mellett tanulta ki a varrást és nagyon szeretett eljárni fonogálni, meg később napszámba. Akárhol megfordult mindenhol szívesen mesélt. Közben volt egy falubeli udvarlója, Sanyi, négy évig járogattak, majd a kapcsolat váratlan események miatt megszakadt. Emma néha meglátogatta az újhelyi rokonságát és az egyik alkalommal az ÁVH laktanya előtt álló katona megszólította őt, majd meg is látogatta rokonainál. Feleségül akarta kérni, amit Emma elutasított, mi-

vel volt neki szeretője. Néhány hét múlva a katona feltűnt Karcván, egy pisztolyt fogott rá és így kényszerítette ki az igent. Házasságot kötöttek, de nem hálták el a házasságot, mert bár a legény jó kiállításának látszott, de csíra volt – mondja Emma néni. Nem sokáig laktak együtt, az 1951-ben kötött házasságot már 1953-ban egyházilag is felbontották, a fiatalembert le is szerelték a katonaságtól, amikor a részletek kiderültek.

Második házassága mesébe illően kezdődött – Emma apjával együtt kint dolgozott a határban. Rá akart gyűjtani az apa egy cigarettára, de nem volt neki egy szál sem, kérte lányát, hogy hozzon neki. Épp egy kerékpáros falubeli közeledett feléjük. Emma szólt az apjának, hogy attól kérjen. A fiatalember azt válaszolta., hogy szívesen ad, ha megkapja a lánya kezét. Az apa azzal utasította el, hogy egyszer már odaadta a lányát, még egyszer nem adja. Erre Emma leugrott a szekérről és azt mondta, hogy dehogyis nem, hiszen régóta ismerik egymást. Ettől kezdve 31 évig éltek együtt, igen jó házasságban. Három gyermekük született – Marika, Erzsi és Pisti. A férj 1956-ig rendőr volt Tiszakarádon, amikor is a cigányok tévedésből úgy megverték, hogy leszakadt a tüdeje, így aztán leszázalékolták. Csak otthon tudott könnyebb munkákat végezni, de minden ház körüli munkát ellátott – takarított, mosott, sütött, főzött. A szülőkkel együtt laktak, ott ápolták Emma húgát amikor beteg lett, haláláig, meg aztán ott élt velük az egyik árva is. Férje minden este kért tőle egy rövid mesét, és soha nem a keresztnevéen szólította feleségét, hanem úgy, hogy csillagom.

Marika, a legidősebb lány, akit Ibolyának hívtak otthon a szemszíne miatt, titkárnő lett Miskolcon, egy gyermekük született, Erzsi Karcván ment férjhez, három gyermeke van, Pisti műszaki vonalon tanult, ő is Miskolcon élt, egy gyermeke született. Emma néni gyermekei közül csak Erzsi folytatta a mesemondást.

Veszteségek: A családi életút komoly fordulóhoz érkezett, amikor 1984-ben meghalt Emma néni férje, majd alig három hónap múlva az apja, utána 85 elején még az édesanyja is. A faluban azt mondták, hogy a „csillagom”, Pápai István utáni szomorúság vitte el az öregeket. Nagyon nehéz időszak volt ez a család életében, hiszen a megélhetés gondjai még tovább nőttek. A mesemondást ennek ellenére nem hagyta abba, mert úgy vette észre, hogy az segít abban, hogy elterelje figyelmét a nagy veszteségről. Mindenki sajnálta őt a faluban és továbbra is összegyűltek esténként a szomszédok, mesehallgatásra. Ebben az időben vitte el Nagy Géza hozzájuk látogatóba Halmy Györgyöt, a filmrendezőt, aki azóta is segíti Emma nénit és érdekeit folyamatosan képviseli.

Nemsokára újabb halálesetek következtek be a család életében, amikor Ibolyának, Emma néni legidősebb leányának gyermeke, Andrea autóbaleset áldozata lett, egy árvát hagyott hátra. Közvetlen utána, szintén még 1999-ben meghalt Pisti, a legkisebb gyermek, majd Tibor, Emma kisebbik testvére, aztán az egyik unoka is, majd Sanyi, az idősebb férfitestvér.

Még 2002-ben meghalt Ibolya is, Emma néni legidősebb leánya. Ezek a sorozatos tragédiák aláásták egészségét, kórházi ápolásra szorult, majd Halmy György segítségével Pestre került. Később sikerült egy Idősek Otthonába bekerülnie. Mivel a Népművészet Mestere címet is megkapta 1972-ben, ezért nyugdíjának nemrégiben történt rendezése óta megfelelő alappal rendelkezik a megélhetéshez, a gondozási díj megfizetéséhez.

Érdekes, jellemző álmát mesélte el, már közvetlenül a beszélgetés végén, búcsúzás előtt: képzeld el, mit álmodtam, mondja Emma néni. Fent voltam egy magas hegycsúcson, olyan sárga és csillogó volt, mint a parketta. Tizenkét suhanc legény állt karéjban, középen egy magas nőalak fehérben, mellette pedig a Pisti, a fiam, és azt mondta nekem, rá mutatva a nőalakra, hogy: Ő, a szent Erzsébet! Reggelre elfelejtettem, csak arra emlékeztem, hogy olyan jót álmodtam. Utána, amikor kint imádkoztam, magamban a folyosón, annál a stációnál, mikor a szent Erzsébet jön a rózsafüzérben, akkor jutott eszembe, hogy igen, ez az, ezt álmodtam. Ez azt jelenti, hogy a fiam a szentek között van!

A mesélés az életét az mentette meg Pápainénak, mikor fél év alatt férje és szülei is meghaltak.

AZ ERDÉLYI SZÉK ÉS A SZÉKI MESEKINC

Miként már jeleztem, Karcsa egy biológiai, genetikai, táji elszigeteltségben élt évszázadokon keresztül, míg rohamos változások következtek be az utóbbi száz esztendő során a falu életében. Hasonlóan kritikus, de részben más változások sora tépkedte fel Szék hagyományrendszerét az 1870-es évektől, napjainkig.

A település nevét 1002-ben említik először a krónikák, sóbányászata miatt szabad királyi város címet kap. Templomát a ciszterek építették 1241 körül, a falu történetének nevezetes napja az 1717-es év augusztus 24-éje, a Bertalan, vagy ahogy itt mondják Birtalan nap, amikor is a tatárok lerohanták a falut és 600 embert elhurcoltak, lemészároltak. Azóta is minden évben megemlékeznek a falu lakói erről a tragikus napról. Az 1800-as évek végén megszűnik a város megélhetési forrása, a sóbányák használata és a nagyon rossz adottságú földekkel rendelkező település lakossága kénytelen lenne a földből megélni. A földtulajdon elaprózódása ellen itt is terjed az endogámia és a szegénység mellett a biológiai deformitások száma is nő. Szék három részre tagozódik, úgymint Felszeg, Csipkeszeg és Forrászeg, és a kiváltságokkal rendelkező városból nagyközség lett. A falu jelenlegi népessége 2764 fő, akik a trianoni diktátum óta kisebbségi sorban élnek, anyanyelvüket a hatóságok előtt nem használhatják, gyermekeik iskolai, társadalmi előmenetele legtöbbször csak az anyanyelvük részleges, vagy teljes feladásának árán, esetleg szülőföldjük

elhagyásával valósulhat meg. Az anyanyelv részleges megtagadásának kényszere pusztítja a közösséget és lehetetlenné teszi a szavakban virágzó fantáziának életeteket megtartó áramlását.

A széki mesemondás jellegzetességeit, híres mesemondóit Nagy Olga fedezte fel a maguk teljességében, még 1940-től. Évekig ebben a faluban volt tanítónő, majd a szomszédos Kisiklódon, de később is, amikor már a Babes-Bolyai Egyetemre került, akkor is rendszeres kapcsolatot tartott a falusiakkal, főként Győri Klárával. Kapcsolatuk nagyon bensőségesnek látszik az olvasó számára, egészen Kali néni haláláig kitartott. A falusi tanító személyének, az együtt élő kutató pozíciójának fontossága igen jól kivehető az ő példájából.

Nagy Olga tanulmánya és a közölt mesék bizonyítják, hogy Szék település rendkívül televény talaja a szájhagyomány útján terjedő népi epikának. A XX. századi emberi, kisebbségi létezésnek már nem kínál átélési, megoldási lehetőséget a csodákra, tündérekre és ördögökre építő mesei tartalom és a hömpölygő, szélesen áradó mesei szerkezet sem megfelelő forma – nem azokra az együtt-létezési formákra igazították őket elődeink, amelyekkel korunk embere, a kisebbségi sorba szorított közösség tagja létezik. A széki mesék átugrották azt a szakadékot, ami a csodákban, természetfeletiben hívó, a jót, rosszat a mitikus hősökbe helyezők és a mai ember magára maradottsága között tátong. A jót és rosszat már nem a természetfeletti ördögökben, tündérekben, hanem önmagában tételezi a lassan közösség nélkül maradó ember. Az a 243 igaz történet, ami Nagy

Lakatos Katalin Lilla (13 éves, Érd) rajza

Olga 1940-1960 között gyűjtött anyagában megtalálható jól példázza, hogy milyen modern, groteszk, abszurd formák kimunkálására is képes az önmagán gúnyolódó, az észet és a szerencsét mindenenk fölé helyező széki mese. Kezdetben még ezek is vágyjellegű mesék, mint például a *János nevűt ne fogadj*, de később már olyan hősök jelennek meg, akikkel nem is lehet, nem is kell azonosulni, mint például az *Együgyű Péter*, ahol szinte már a hős ellentéte is megjelenik, aki bugyuta a mese elején, rendre becsapják, majd ahogy nekimegy a falnak visszahátrál, kínjában tapasztalásokat gyűjt, majd azok birtokában ő csap be másokat.

Győri Klára, Filep Istvánné mesemondó 1899-ben született, 35 éven át önálló táncházzal rendelkezett, meséit főleg ott mondta. Életéről teljes képet kaphatunk önéletrajzi írásából, ami Nagy Olga ösztönzésére született. Csodálatos hasonlattal él Kali néni, amikor önéletírásáról beszél „leírt emlékeim úgy vannak, mint mikor öntenek lágy, friss cementet, s valami belelépik úgy lágyan, s az a nyom úgy szárad, úgy keményedik meg, s úgy marad időtlen időkig.”

Kali néni meséit részben családjából örökölte, apjától, nagypjától tanulta, részben Bocaccio novelláiból merítette, jelentős részét maga költötte. Hozzá hasonló tehetségű, széki mesemondót nem ismer Nagy Olga. Főként a nem tipologizálható, helyi mesékben volt utolérhetetlen Győri Klára. A megújulásra, a mai ember gondjaira, életérzésére választ kereső szándék és az önreflexió magas foka elsősorban az ő meséire jellemzőek, amivel nemcsak a hagyományok megőrzését tudta mesemondásaival szolgálni, hanem az új világkép, az átalakuló gondolkodás megjelenítését is segítette közösségében.

KÉT MESEMONDÓ - KÉT ELSZIGETELT TÁJ

A két települést, Karcsát és Széket összehasonlítva hasonlóan régi, a honfoglalás óta magyarok által lakott hely mindkettő, és mind Karcsa, mind Szék természetileg, házasodási szokásait tekintve is zárt település. Karcsa helyzetét befolyásolta a második világháború utáni politika, nevezetesen a határörköségé nyilvánítása, Széken pedig a kisebbségi lét jelentett sok szempontból akadályt a közösség fejlődésében, külső kapcsolataik építésében.

Szék hagyományaiban rendkívül gazdag, viszonylag állandó népességgel, Karcsa kultúrája archaikusabb, színtelenebb, meséit illetően is. Mindkettőre jellemző az általános szegénység és a mezőgazdaságnak, mint megélhetési formának a kizárólagossága. Karcsán ez a hatvanas évektől oldódik, akkor megindul az ingázás, ami a tagosítással együtt a közösségek széthullásához vezetett. A foglalkoztatási, iskolai igények kielégítése csak a családtól távol történhet, ami az elvándorlás egy másik

öszönnője, mindkét településen. A családi életnek, a családi szerepeknek a változása, a nemek hagyományos feladatainak és egymást segítésének bomlása következik be.

A kulturális hiedelmekben az idegen hatásokat kizáró, a tartózkodást sugalló intelmek helyett az idegent majmoló szokások terjedése az utóbbi évtizedekben főként Karcsán, de Széken is megfigyelhető. A természetfelettit, a hitbeli értékeket, az egyházak által gyakorolt közösség és életmód-formálást egyértelműen elutasító nézetek terjedése, az újnak jóként, a régiből hibásként bemutató hiedelmek kritikátlan térnyerése hangsúlyozottabb Karcsán. A családi életet formáló hiedelmek közül a nemi szerepek kaotikussá alakulása, a válás egyre gyakoribb elfogadása, az együttélés-vadházasság terjedése, a gyerekek családon kívüli nevelésének, iskoláztatásának elterjedése a családok tekintélyét nemcsak a közösségen belül, de a gyermekek szocializációjában is nagyon meggyöngíti.

*...a mesemondás
nagyon fontos
állapotmérő...*

A szájhagyomány útján terjedő műfajok, nevezetesen a népmesék és mesemondás az egyik nagyon fontos állapotmérő, ha a közösség testi-lelki életét kívánjuk megbecsülni. A mesekincs és a mesei közösség csak élő, egészséges településen virágzik, de a mese – megfelelő kulturális hagyományok esetén – megmutathatja egy közösség megbetegedésének, széthullásának folyamatát is. Ha valóban a közösség fokozatos bomlását jelzi ez a két mutató, akkor valószínűleg maga a jelenség, vagyis a mesealkotás és a mesei közösség is elhal. Karcsa már a hetvenes években megindult a közösségi élet szétesése felé, ami a mesekincsben úgy látható, hogy bár az UMGY 1986-os kiadásában még majd harminc lehetséges mesemondót találunk, de az általuk mondott mesék száma, a mesemondási alkalmak és helyek erőteljesen lecsökkentek. Meséik összetétele is nagyon archaikus, a bemutatott 150-ből 80 tündérmese, ami lehetne érdem is, főként egy kutató számára, de a helybeli közösség fokozatosan mint kívülálló, lassan tényleg mint közönség van jelen. Nem érzi magáénak, nem reflektál az elmondott mesékre, jó esetben meghallgatja. Széken is megindult a mese értékének, a mesei közösség varázsának a csökkenése, de tekintettel a nagyon erős mesei hagyományra, ott a mesemondás és költés megújul – a felgyűjtött mesék zöme olyan helyi tréfás, vagy igaz történet, ami nagyon is reflektál a megváltozott életre, az újonnan felmerülő kérdésekre. Ennek a

folyamatnak nyilván természetes következménye, hogy a tündérmesék aránya vészesen lecsökkent, hiszen az emberek már nem a csodában, hanem eszükben, erejükben hisznek, még akkor is, ha naponta tapasztalják képességeik kurtaságát. A mesék összetételének alakításában, jóváhagyásában nagyon is részt vállaltak a mesei közösség tagjai. Mindkét helyen nemcsak a mesék és a mesemondás alkalmi változtak, hanem a mesére fordított idő is erősen csökkent, a meséknek rövidülniük kellett és a mesemondás szigetét is lassan elmosta az idő.

A mesékről, mesemondásról, mint a közösség hiedelmeit befolyásoló tevékenységről egy külön szakma, foglalkozási ág tudósítja a kívülállókat – a néprajzra utalok.

Mivel a gyűjtések anyaga és az ebből születő publikációk az egyetlen hírcsatornánk egy ma már alig létező, társadalmi tevékenységről, ezért nagyon fontos a gyűjtés és mesemondás kapcsolatát, annak néhány szempontját átgondolni. A tárgyi gyűjtéshez hasonlóan, a néprajz a látható, leírható tevékenység gyűjtésével volt elfoglalva eredetileg, kevésbé foglalkozva azazal a szemponttal, hogy egy közösségi tevékenységet hogyan befolyásol egy kívülálló, helyzet-idegen személy behatolása.

*...a mesemondó
hogyan hat vissza
magára
a mesemondóra...*

Ugyancsak alig érzem annak a nyomát az általam,

eddig megismert irodalomban, hogy a mesemondó saját tevékenysége hogyan hat vissza magára a mesemondóra. Mitől jó, vagy esetleg veszélyes valaki számára, hogy adott közösségen belül meséket mond, ilyen szerepet vállal? Mi történik benne a mese mondása során, esetleg utána?

A népmesegyűjtés általam megismert két képviselője, vagyis Nagy Olga és Nagy Géza igen jó példa arra, hogy akkor sikerül a mesemondó személyiségének kibontakoztatása és a mesei közösség megőrzése az adatgyűjtés hosszú folyamatai során, ha a mesegyűjtő, mint együtt élő, valamilyen vonatkozásban hasonlóként épül be a közösség életébe, aki nem a foglalkozásán, hanem a személyes érdeklődésén, a sorsán keresztül válik beavatottá. Szintén nem eléggé feltárt szempont, hogy a gyűjtő, mint ember mit kap eme tevékenysége során – lelkiileg, emberileg épül-e, halad-e saját maga elfogadásában, közösségibbé válásában? Miből ad, ha nem kap, és mit ad, ha ő is kap?

Nagy Olga női kedvessége, falusi tanító volta, értő figyelme épp úgy fontos lehetett ebben a folyamatban, mint fokozatosan növekvő néprajzi tudománya – ami csak később jelent meg kettőjük kapcsolatában. Nagy Géza két osztállyal járt Emma néni előtt iskolába, ismerték egymást gyer-

mekkoruk óta. Géza csípőficamból származó járási nehézségei szintén segítették a közösség tagjait az elfogadásában, őt pedig a befogadás meghálálásában. Ők nemcsak szakmai ismereteikkel, kapcsolataikkal segíthették *adatközlőiket*, de személyes emberségükkel is.

A meseci alkotás, a mesemondóban lejátszódó folyamatok tekintetében feltételezéseim is alig vannak, de azért akad néhány. Pápainé nevezetessége az életmese, aminek az alkotása úgy történik, ha jól értem, hogy aki nek a meséjét el fogja mondani, az mond valamit a saját életéről, amit ő most ki akar, ki tud emelni. Utána Emma néni

úgy mondja a mesét, hogy felnéz a csillagokba – ezt csukott szemmel teszi – majd felsóhajt, hogy „jaj, Istenem, most segíts meg”, és belekezd egy mesébe, ami leginkább egy tündérmese szerkezetéhez hasonlít, felhasználja az átmenetek alakításánál a mesét kérők történetének motívumait. A csillagok szerepét Emma néni abban látja, hogy így veszi fel a kapcsolatot istennel, ő vezesse a mese fonalát, de benne lehet az is, amit Lükő Gábor mond, hogy a csillagokban a halottaink lelke érhető el. Emma néni meséjével nem

áll meg a mánál, valamit hozzá ragaszt a holnapból, ami egyfajta jóvendőmondásnak is beillik. A mesét kérő dolga az, hogy zárja szívébe a hallottakat és kezdjen vele dolgozni. A nem érthető, jelenleg tisztázhatatlan részeket részben saját maga teheti helyre, részben pedig a későbbi mesemondási alkalmakon hallottak segítik megérteni, átélni. A másik lehetőség, hogy a mesemondótól hallott mesét valaki magára veszi, vagy a mesemondás során valakinek mondja Emma néni, és őbenne kel életre a folyamat, őt segíti a mese valamilyen, más eszközzel még nem tisztázott probléma megfogalmazásában, feloldásában.

Bármelyik formát nézzük, a mesehallgatás nem egyszeri, nem egyedi alkalom, hanem egy folyamat epizódja, ahol az átadott tartalomnak és a hatás visszajelzésének fontos szerepe van, mind a mesemondó, mind a befogadó esetében. A két forma, vagyis az életmese és a mesét önkéntelenül átélők eseteinek egyike sem csak tudatos, inkább a tudatos-tudattalan határán mozog a mesélő, amiben a mesével kitüntetett személy, a befogadó tartja meg, hitelesíti. Erre mondanám azt, hogy Emma néni esetében a mesemondás a rítussal feldíszített rendkívüli állapot. Ennek külső jele lehet a hangszín változása, a ritmus megjelenítése és a révült tekintet, a jelképes utazás, csukott szemmel az égiek és a földiek között.

*...a mesemondás
a rítussal feldíszített
rendkívüli állapot...*

Győri Klárát személyesen, sajnos nem ismertem, de az ő nevezetessége az igaz mese. Nagy Olga részletesen leírja, hogy milyen kiváló emlékezőtehetséggel rendelkezett, hány mesét, tréfát, imát, helységnév magyarázatot ismert. Babonákból több százat, közmondásokból is rengeteget tudott – ami érdekes számomra, hogy Nagy Olga megjegyzi a módját, ahogy például a babonákat mondta – inkább átfolyt rajta a közlendő, nem derült ki az, hogy hiszi-e amit mond, vagy csak tovább adja. Ő mintha a kiváló eszével fogta volna meg a mese szerkezetét, és saját sorsának lenyomatát, vágyainak burkolt megjelenítését erre a vázra mintázta volna rá. A közösségből és a saját életéből vett motívumok rendeződtek epizódokba, egy mesei végkifejletbe. Nagyon érzékeny volt a mesei közösség tagjainak a visszajelzéseire, például teljesen más meséket mondott a fonó asszonyainak, és mást, amikor a férfiak is megérkeztek. A mesei folyam bonyolításában is befolyásolta őt a hallgatóság reakciója. Úgy tűnik, hogy Széken sokkal előbb, aktívabb volt a mesei közösség cenzúrája, befolyása a mesei világ alakításába. Míg Emma néni mintegy megszállja a mesét, Kali néni átfolyatta magán a mese folyamát.

*...Széken sokkal előbb,
aktívabb volt
a mesei közösség
cenzúrája...*

Hogy mire jó a mesemondónak ez a pozíció? Talán gyógyul – abban az értelemben, hogy nem teszi félre a saját, esetleg megoldatlan problémáját, hanem a cselekmény bonyolításának folyamatában elmerülve átéli azt a lehetőséget, hogy visszahallván saját magát, esetleg másként tudja megfogalmazni életének történeteit. Azokat, amiket a hétköznapokban, a mindennapok nyelvén nem tud a saját szája íze, a saját erőforrásai szerint alakítani. Eltereli a figyelmét, máson erőlködik – a mesei folyam életben tartásán – és véletlenek, variánsok során juthat el a másként látás lehetőségéhez. Ehhez viszont kell a látott minta, hogy a mesemondás a saját életében is áldást hozhat, kialakíthat valamilyen különösen kedves, személyes tulajdonságot, amivel ez élet elviselhetőbb. Kovács nanó, akitől a mesélést tanulta, Emma néni számára a Jóságos Tündér lett.

Itt futunk bele egy újabb, fontos kérdésbe: honnan veszi a mesemondó az erőt, energiát ahhoz, hogy akár saját magának, akár közösségének nehézségeire reményt, gyógyulást szolgáljon? Ezen a ponton úgy érzem a két mesemondó közötti különbségekre is rátérhetünk.

Pápainé, Emma néni híre alapján táltos mesemondó. Hogy van-e táltosság, vagy nincs, annak eldöntése nem az én tisztem. Diószegi Vilmos

és Hoppál Mihály munkái a táltosságot elsősorban született képességként összegzik, ahol a kívülről is látható jelek, a családi előzmények és egy sajátos folyamat adhat alapot arra, hogy valakit így jelöljenek. A csontok feles száma, a fogak, ujjak rendellenessége, betegség esetleges jelenléte és a beavatási szertartások bizonyíthatják, hogy akár akarja az illető, akár nem, ő kiválasztott a táltosságra. Arra már ki sem kell térnem, hogy mind a közösségnek, mind a kiválasztottnak hinnie kell abban, hogy táltosság létezik. Diószegi által szerkesztett tanulmányok alapján a táltos a magyar nyelvterületen terjedt el, Hoppálnál a sámánságon van a fókusz.

A táltos közösségi feladata az, hogy kapcsolatot teremtsen a természetfelettiek és az élők között. Ennek jegyében az élők, a közösség számára fontos események során – születés, házasság, halál, ünnepek, jóslás – ő képviseli a természetfelettiek oltalmazó jelenlétét, megerősítést, a célok megvalósulásának valószínűségét. Magának a táltosnak a tevékenysége bizonyos tárgyak birtoklásában, jelképes cselekedetekben, beszélt nyelvi szövegekben, énekben és a rituális tudatállapotban nyilvánul meg. Pais Dezső a táltos szót nem a tátogással, hanem az önkívületbe ejtő erővel hozza kapcsolatba. Azt is mondhatnánk, hogy a táltos az, aki ki-be jár a mindennapiság és a természetfelettség világa között, és inkább a határon van otthon, semmint egyik, vagy másik oldalon. Úgy tűnik, ez a lét sok szenvedéssel járhat.

Azonos-e a táltos a sámánnal? Feltételezem, hogy bizonyos megszorításokkal valószínűleg sok közös pont van a két szerep, a két szóval jelölt, de közös tartalom között, nevezetesen hogy a személyes rátermettség és a közösségi jóváhagyás egyformán jelentőséget kap a kiválasztottság esetén. Egyáltalán használható-e a táltos fogalma a mai világban? Úgy tűnik, hogy a közösségi identitás ébresztésére, kisebb etnikai csoportok hagyományának életben tartására igen jó eszköznek mutatkozik, Hoppál Mihály több példát citál, de az új formák egyként jelezhetik a régi leáldozásának mintegy utolsó stádiumát, ugyan akkor a mai lehetőségek között továbbélési esélyeit is. Akárhogy is látjuk a kérdést és a választ, az számomra világos, hogy a közösségnek szüksége van ilyen személyekre – nekik viszont erőt adhat rendkívüliségük elviseléséhez, hogy ők csak elszenvedik a kiválasztottságot, a felelősség az őket kiválasztókon nyugszik.

Számomra azért érdekes a táltosság, mert úgy gondolom, hogy egy

*...a felelősség
az őket kiválasztókon
nyugszik...*

hosszú folyamat jelentős stációja. Az emberi csoportok, a közösség számára fontos események során, mint például a születés, halál, döntési események mérlegelése, vagy házasságok kötése alkalmával kezdetben a táltosok csak elvégezték a szükséges cselekményeket, melyek során megérezték magatartásuk jelkép-értékét, és a megnyilvánulásaikkal járó érzelmeket, melyeket egyre inkább dallamokkal, dalokkal később tartalmas szövegekkel és szertartásokkal is kísérték, sőt aztán szándékosan is alakították ezekkel az eszközökkel a folyamatban résztvevők érzéseit, gondolatait és

magatartását. Így alakulhattak ki olyan értékrendszerek, hiedelmek, amelyek a közösséghez tartozás láthatatlan alapjait képezték, a tényleges cselekedetekkel, az adott kultúra magatartási követelményeinek teljesítésével együtt. A közösség hiedelem-rendszere egyre átfogóbb lett a következő lépés megtételével, vagyis az egyre színesebb, tartalmasabb szövegek, mondák, mesék megjelenésével. Ezek a közös eredetet, a kritikus helyzeteket és a helytállás lehetőségeit mutatták be, és így a közösség tagjainak törekvéseit, saját életeseményeiknek megítélését hatékonyan rögzítet-

*...a női sorsok
és a szegénység...*

ték. A mesemondó szerepköre, személye részben hasonló feladatot tölthetett be, és tölt be ma is, mint amilyent a táltosság jelensége szolgált korábbi korokban, egy újabb stációjaként ugyanazon folyamatnak, vagyis a közösség önreflexiójának.

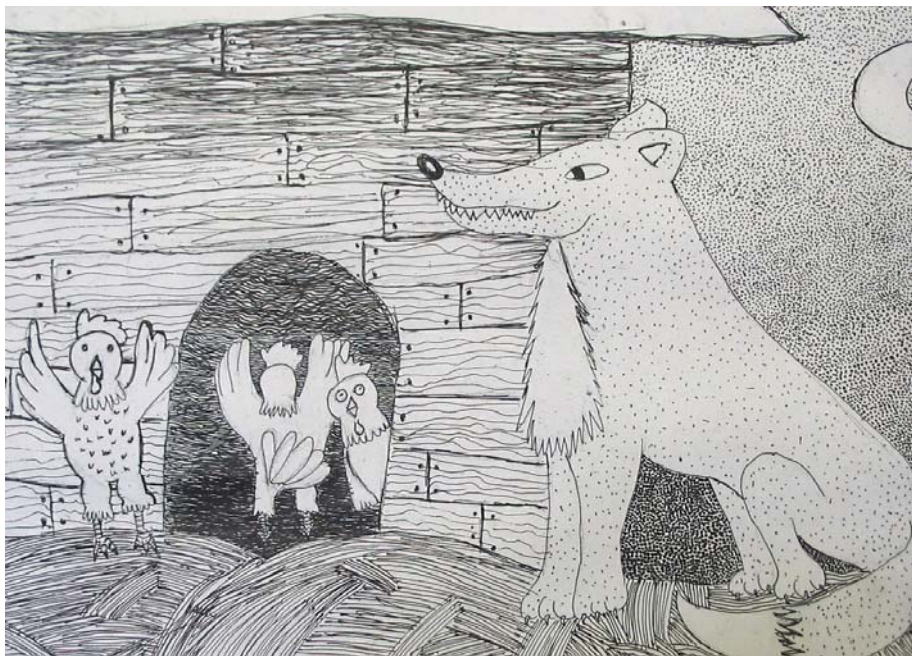
A táltosság jelenségének, mint erőforrásnak felvetése után szembe kell néznem azzal a problémával, hogy táltos-e Pápai Istvánné? Ez nehéz, hiszen nem vagyok annak a közösségnek a tagja, akikkel ő együtt élt, nincs bennem élő hit a táltosság vonatkozásában.

Elsőre talán az ötlik fel bennem, hogy amikor mesélés közben, vagy más alkalmakkor Emma néni énekelni kezd, akkor mindjárt mozdul is, kezébe indul a ritmusra, ami a mi kultúránkba nem túl megszokott, legutóbb ilyen a felsőiskolai regöglésről gyűjtött Pesovár felvételen láttam, 1969-ből. Emma néni ezt a cselekményét a korábbi néptáncos voltával magyarázza, vagyis az ütem megtartásának céljából lépi és tapsolja ki a ritmust. Megjelenése, fellépése szokatlan magabiztosságot jelöl, bölcsessége szintén messze meghaladja azt, amit iskolai végzettségként szoktunk emlegetni. Az a kisebb, értelmiségi, városi közösség, akik viszont hisznek a táltosság jelenségvilágában, táltosnak tartják őt, és ennek a felfogásnak értelmében segítik őt, évtizedek óta. Hogy ő saját magát annak tarja-e, azt még nem

kérdeztem, de a jövőben ismét beszélgetni akarok vele, erről is. Gyógyítással nem foglalkozik, gyógyfüveket részletesen nem ismer, a vallási, hitbéli meggyőződése inkább ökumenikus, nem sámánisztikus. Templomba jár, a felekezeti megosztottságot nem vallja, református létére a rózsafüzért minden nap imádkozza, gyülekezetében állítólag ezen nézetei miatt is voltak nehézségei. Minden igyekezetével azon van, hogy meséivel az égiekkel, Istennel kapcsolatba kerüljön, és ilyen értelemben is igaz meséket mondjon. Az életmesék kezdetekor is behunyja szemét, azt mondja, a csillagokba néz, Istentől kér vezetést. Testi jelekről nem tudok, olyan nevezetes betegségekről sem, ami hasonló lenne a korábban említett, kiválasztottságra utaló jegyekre, bár életének egy szakaszában idegosztályon ápolták, de ezt az aktuális, sorozatos tragédiák, súlyos nehézségek indokolták. Családtagjainak egymás utáni, korai elvesztése sorsának különösségét mutatja; egyetlen egy gyermeke él még. Csodálatos lelkierője feltétlenül segítette őt a talpraállásban.

*

Összegezve, Pápai Istvánnét olyan mesemondóként ismertem meg, akit a közössége fogadott erre a szerepre, Kovács nanó, a szomszéd mesemondó és anyja bátorította a felkérés teljesítésére, még südőlány korában. Anyja varróműhelye adta a folyamatos lehetőséget a mesélésre, melynek

Kozma Flóra Anna (12 éves, Érd) rajza

során zömmel tündérmeséket mondott. Ez a folyamat csak akkor szakadt meg, amikor hosszabb ideig beteg volt, de gyógyulásával visszatért az adománya. Meséinek leggyakoribb témái a női sorsok és a szegénység, meg a csodák bemutatása, melyek során állandó szereplői között öreganyókat, öregapókat, szegényembert, szegényasszonyt, királyokat, dolgos leányokat találunk. Gyakori szereplők még az állatok, mint például sündisznó, bakkecske, kígyó, béka. Mesélési módját tekintve a csukott szem, a fohászkodás, a köznapitól eltérő hangszín, az élénk gesztusok, a ritmus kiemelése és egy világosan megjelölt címzett kiválasztása a jellemző. Leggyakrabban elmondott, kedvenc meséi a *Szultán király*, az *Ugorkakirályfi* és a *Fösvény Tasnádi*.

Pápainé példája felhívhatja figyelmünket a mesei közösség fontosságára. Emma néni élete tele van tragédiákkal is, melyek során kikerült a szülőfalujából, elvesztette azt őt kiválasztó mesei közösséget, és egy teljesen új közegbe került, ahol az ő szerepe lényegében véve más, vagy legalábbis részben eltér attól, amit korábban már megismert. Jó szándékú, tudós emberek vették körül, de ezt az új közeget már nem tudja kiismerni, és ezzel a zavarral függhet össze az újonnan kiadott gyűjtemény, ami bár egy szép kötet, de a szövegromlás példáit is megtalálhatjuk benne. Itt ő már – a könyv impresszuma szerint – mint szerző, alkotó szerepel, Huszár Andreával együtt.

IRODALOM

- Balassa Iván: Lápok, falvak, emberek. Gondolat, Budapest, 1975. 302 old.
Diószegi Vilmos: Az ősi magyar hitvilág. Gondolat, 1978. 443 old
Győri Klára: Kiszáradt az én örömem zöld fája. Kritérion, Bukarest, 1975. 206. old.
Hoppál Mihály: Sámánok Euráziában. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 301. old
Karcsei Népmesék I-II, Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. Akadémiai kiadó, Budapest, 1985. 553 old.
Széki népmesék, válogatta, előszóval, jegyzetekkel ellátta: Nagy Olga. Kritérion, Bukarest, 1976, 477 old.
Tündértánc, Pápai Istvánné és Huszár Andrea, Művészkönyv, Magánkiadás, Bpest, 2008. 149. old.

FILMEK

- Istennek titkai, Pápai Istvánné mesemondó. Készítette Halmy György, Dunatáj Alapítvány, 2002. 70’
Még kér a nép, Karcsa és a Bodroglak története, Magyar Televízió, 1974. 67’
Himfi és a szarvas, Lükő Gábor vall elfelejtett mítoszainkról, Készítette. Dunatáj Alapítvány, Rendező: Halmy György, 2003. 65’.